87

עולשים

העולשים נזכרו במשנה שלוש פעמים: בהקשר של דיני הכלאים, כמין הדומה לעולשי שדה (כלאים א ב); כמין חד-שנתי שמשמש למאכל אדם (שביעית ז א) וכאחד מהמינים שבהם ניתן לצאת ידי חובת אכילת מרור בפסח (פסחים ב ו). בתוספתא נזכרו עולשים פעמיים: בהקשר של דיני תלישה בשבת (שבת ט טו) ובהקשר של טומאה, כמין המשמש הן למאכל אדם והן למאכל בהמה (עוקצין ג ב). עולשים נזכרו בתלמודים כמה פעמים (ירושלמי דמאי א ה"ג; שביעית ו ה"ד ועוד; בבלי שבת קג ע"א; נדה נ ע"א ועוד).

עולש תרבותי

מרור הגינות

הזיהויים

▪ מין תרבות של **עולש** (*Cichorium*) - סוג של צמחים רב-שנתיים ממשפחת המורכבים. לעולש שני מיני תרבות נפוצים: **עולש האנדיביה** (*C. endivia*) או **עולש תרבותי** (*C. intybus*). למינים אלו זנים שונים הנפוצים במקומות שונים בעולם - רובם ירקות עלים, אך יש גם זן ששורשו הקלוי משמש כתחליף לקפה. חלק מן הזנים התפתחו במאות השנים האחרונות, אך ישנם זנים המוכרים באזורנו כבר מן העת העתיקה.[1] כך הזיהוי בתלמודים, וכך גם כמעט כל הפרשנים.[2]

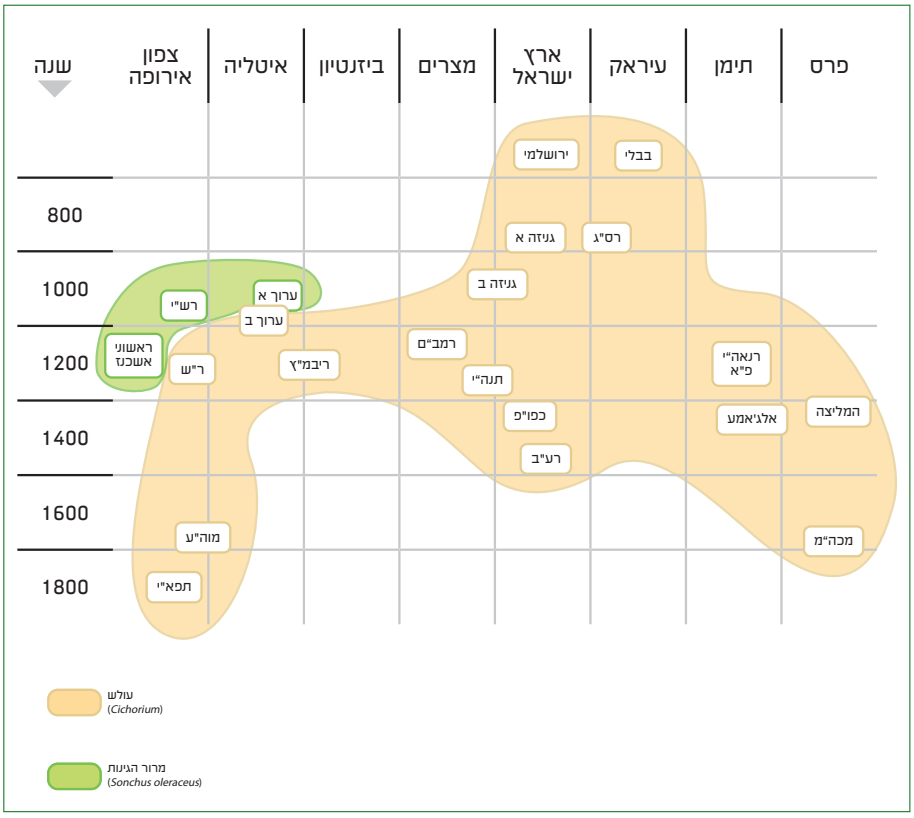
▪ **מרור הגינות** (*Sonchus oleraceus*) - צמח עשבוני חד-שנתי ממשפחת המורכבים. נפוץ מאוד בכל אזורי הארץ, בעיקר במעזבות, בצידי דרכים וכעשב רע בגינות. כפי ששמו מלמד, טעמו מר,

והוא נושא שרף חלבי לבן. חלק מיהודי תימן השתמשו בו כמרור, וגם השומרונים נוהגים לאכלו ביחד עם קורבן הפסח שלהם. כך הזיהוי בערוך (בשם יש אומרים), וכך גם אצל רש"י ורע"ב.[3]

עיון

מסורת הזיהוי המרכזית והברורה עוברת מהבבלי ('הינדבי') אל הזיהויים בערבית ('הנדבא'). גם השמות היווניים המובאים בירושלמי ואצל ריבמ"ץ נשמעים קרובים מבחינה אטימולוגית. **באופן ברור מדובר במין תרבות של הסוג עולש.**

לא ברור לאיזה משני מיני התרבות הכוונה. התרגום המילוני של השם היווני שבירושלמי מורה לכאורה על **עולש האנדיביה**, אך פליקס מביא בהקשר זה דווקא את **העולש התרבותי**. 'הנדבא' הערבי מתפרש במילונים כמין הראשון, שהוא אסיאתי

במקורו, אך אצל דינסמור ודלמן זהו שמו של המין השני. רק אצל ריבמ"ץ ניתן להכריע ביתר קלות כי הוא מתכוון באמת לעולש התרבותי.

זיהויו של רש"י והזיהוי השני בערוך - מרור הגינות - מייצגים מסורת שרכשה לה אחיזה חזקה ברחבי אירופה בדורות שלאחריהם.[4] מדובר בצמח שנפוץ בצפון אירופה,[5] ולא ברור עד כמה היו נפוצים שם בעבר מיני עולש, שמוצאם דרומי יותר.[6] הזיהוי הראשון המופיע בערוך - 'סינצונ"י' - דומה אטימולוגית לזיהוי זה (אף שמרור הגינות מופיע בצורה ברורה דווקא בזיהויו השני של הערוך. אולי אכן מדובר בשני שמות לאותו הצמח, אלא שהערוך הכיר רק אחד מהם, ואת השני ציטט ותו לא).

ייתכן שהתקיימה באירופה מסורת נוספת שזיהתה את העולשים במשנה עם מין ממשפחת הסוככיים (*Chaerophyllum cerefolium* או *Carum ammoides*).[7]

כל החוקרים מסכימים לזהות את העולשים שבמשנה עם **עולש תרבותי**.[8]

הערות:

1. להרחבה על מיני התרבות של העולש: **רענן**, **עולש**, https://daf-yomi.com/DYItemDetails.aspx?itemId=**20401**, **12.7.22**.
2. **ירושלמי** (כלאים א ה"ב, עמ' **146**): *אנטוכין* [כת"י וטיקן (עמ' **159**): *אנטובין*] ... *טרוקסימון* [כך גם בירושלמי פסחים ב ה"ה. ועיין **פליקס**, **כלאים**, עמ' **54**-**57** לגבי הקריאה הנכונה בירושלמי] > 'אנטובין' - *Cichorium endiva*=endive=ἐντῦβον (**לידל וסקוט**, עמ' **578**; **ארנון**, **חקלאות ירקות ב**, עמ' **419**). זהו מין תרבות. פליקס מביא גם כן את השם היווני, אך מזהה אותו עם מין תרבות אחר של אותו הסוג - *Cichorium intybus* (**פליקס**, **כלאים**, עמ' **57** הערה **37**). 'טרוקסימון' - τρώξῖμον - ירק הנאכל חי (**לידל וסקוט**, עמ' **1832**). לפי פליקס נתייחדה מילה זו לעולש (**פליקס**, **כלאים**, עמ' **58** הערה **41**); **בבלי** (פסחים לט ע"א): *עולשין הינדבי* > נראה כי זהו גלגול של ἐντῦβον היווני - לעיל ירושלמי. אִנְדִבָּיא - *Cichorium endiva* (**עיסא**, עמ' **48**, מס' **12**); *Cichorium intybus* (**דינסמור ודלמן**, מס' **1032**); **רס"ג** (עמ' **189** **102**): **אלהנדבא** > לעיל בבלי; **זרעים גניזה ב**: *הנדבי* > לעיל בבלי; **רנאה"י פ"א** (בכת"י - כלאים א): **אלהנדבא** > לעיל בבלי; **זרעים גניזה א** (**אוק**.): **אלהנדבא** > לעיל בבלי; **רמב"ם** (כלאים א ב עמ' קסח): **אלהנדבא הגני** [וכן שביעית ז א; פסחים ב ו. **אצל תנה"י** (עמ' **422**, ערך 'עלש'): 'אלהנדבא', וכן **אצל אלג'אמע** (עמ' **98**, ערך 'עולשין')] > לעיל בבלי (**אצל עיסא** (**שם**) מופיע هندباء بستاني=*Cichorium endivia*; **כפו"פ** (עמ' **תשמב**): **אלהנדבא** *פרדסית* [וכן, עמ' **תרסא**: 'הנדבא'] > לעיל בבלי; **ערוך** (ח"ו עמ' **210**, ערך 'עלש'): *ירושלמי עולשין טרוקסימון...* > לעיל ירושלמי; **מוה"ע** (**שם**) ופי' *קרוקסימון* [צ"ל *טרוקסימון*] *בלשון יוני... עשב הנקרא הינדבי בלשון ישמעאל* > 'טרוקסימון' - לעיל ירושלמי. 'הינדבי' - לעיל בבלי; **ריבמ"ץ** (עמ' **עז**): *בבלי הנדוי*, *ירוש' עולשין טרוכסמיא... יוני אינדבי... לעז ציקורי דימישתקי* > 'הנדוי' 'טרוכסמיא' 'אינדבי' - לעיל ירושלמי ובבלי; cicoria (**איטלקית**)=cichorēum (**לטינית**)=*Cichorium intybus* (**בדויאן**, מס' **1031**; **גלייר**, עמ' **313**). domesticus=מבוית, **תרבותי**; **רע"ב** (פסחים ב ו): *בערבי הנדב"י ובלע"ז אנדיבי"א...* > לעיל בבלי, ריבמ"ץ;

ר"ש (כלאים א ב): *עולשין הינדבי ובירושלמי טרוכסימון* > ציטוט של הבבלי והירושלמי - עיין לעיל; **תפא"י** (כלאים א ב, מח ע"א): *ענדיוויען* > endivie (גר.)=*Cichorium endivia* (**גרים, מילון, כר' 3, עמ' 462**); **המליצה** (בהמ"ל): *כסני דשתי [=של בר]* > כסנى סתם מזוהה עם *Cichorium intibus* (**סטיינגאס, עמ' 1030; אחונדוב, עמ' 408; מוזפריאן, עמ' 126, ע' 1806**). אם כן, נראה שכוונתו כאן למין הבר *Cichorium pumilum* (עולש מצוי); **מכה"מ** (בהמ"ל, פסחים ב): *כאסני שהרי [=של עיר, תרבותי]* > كاسنى (פר.)=*Cichorium* (**אחונדוב, עמ' 408; חיים, מילון, ב, עמ' 596**), אם כן מדובר כנראה במין תרבות של העולש.

3. **ערוך** (ח"ו עמ' 210, ערך 'עלש'): *עולשין שבפרדס - דמישתקי... ובל"ז סינצונ"י... וי"א כריספי"ניו* > 'דמישתקי' - domesticus (לטינית)=מבוית, תרבותי. 'סינצונ"י' - לא ברור אם 'סינצ"וני' מתייחס ל'עולשין' או ל'עולשי שדה'. לא מזוהה באופן ברור. אולי *Sonchus*=מרור (**גלייר 1791**. כך מציע קוהוט בעה"ש שם); 'כריספי"ניו - גם כאן, לא ברור לחלוטין האם 'כריספי"ניו' מתייחס ל'עולשין' או ל'עולשי שדה'. Crespina; Crespigno (איטלקית)=*Sonchus oleraceus* (**בדויאן, מס' 3249. מוסמרה איטלקית, עמ' 402 - שם מצוינים מינים נוספים של** Sonchos הנושאים שם זה); **רש"י** (שבת קג א; חולין קכח א): *עשב שקורין קרישפ"ל/קרשפי"ל*[כך גם בספר **ראב"ן** (מאה 12, אשכנז), פסחים, ד"ה 'וירקות שאדם': *עולשין קרישפולא*; וכן במחזור **ויטרי** (מאה 12, צרפת) הלכות פסח סימן ע"א; **ספר ראבי"ה** (מאה 12-13, אשכנז) ח"ב פסחים, סימן תעג; **ספר שיבולי הלקט** (מאה 13, איטליה) סדר פסח סימן ריח; **ספר הפרנס** (מאה 13, אשכנז) סימן נז, ועוד] > קרוב מאוד לזיהוי המובא בערוך לעיל; **רע"ב** (פסחים ב ו): *... והערוך פירש שהוא ירק שקורין לו בלע"ז קרשפי"ל* > לעיל ערוך.
4. לרשימה חלקית של המקורות האשכנזיים המביאים זיהוי זה עיין לעיל הערה 3.
5. **פלורה אירופה** IV, עמ' 327.
6. **שם, עמ' 304-305.**
7. הגהות מימוניות (מאה 13 אשכנז) על רמב"ם, הל' חמץ ומצה פ"ז הי"ג: *עולשין קירביל* [kerbel (גר.)- ראה **בדויאן, מס' 976**]; סידור רש"י (מאה 12) סי' קכא: *ועולשין...* צדפוייל (צ"ל כנראה 'צרפויל') [cerfeuil (צרפתית) - ראה **עיסא, עמ' 40, מס' 18; בדויאן, מס' 976, 878**). יש לציין כי פירושו של בעל הגהות מימוניות תמוה, שכן הוא מזהה את 'עולשין' בשלוש שפות, כשלושה צמחים שונים. קירביל (גרמנית - צמח ממשפחת הסוככיים), קרישפיל"ה (צרפתית/איטלקית? - מרור הגינות), הונדב"י (?) (ערבית - עולש). למרות זאת, פירושו 'קירביל' מצוטט גם **בספר מהרי"ל** (מנהגים) סדר ההגדה ד"ה 'טיבול': *וקירבל פי' בהג"ה במיימון שהוא עולשין*. ישנו גם פירוש המאירי, פסחים לט ע"ב: *בעולשין והם הנקראים לייטיצונאס* - נראה קשור ל-Lactuca (=חסה).
8. **לעף, פלורה**, IV, עמ' 72; **צ'יז'יק, אוצר**, עמ' 654-656; **פליקס, כלאים**, עמ' 57-58.